

„Wojna imion własnych następuje po przybyciu obcego [...],
który narusza porządek i naturalny pokój, współnictwo, pokojowo
wiążące wewnętrznie społeczeństwo w jego grze”.

Jacques Derrida

URSZULA BIJAK

Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków
urszula.bijak@ijp-pan.krakow.pl

Polionimia, czyli „wojna nazw”

1. Ewolucja terminu polionimia i typologia zmian nazewniczych

Termin *polionimia* (wielonazwowość) w literaturze onomastycznej używany jest stosunkowo rzadko. Spotykamy go w opracowaniach dotyczących antroponimii (wymienne z określeniem wieloimiennosc), bo pierwotnie odnosił się do użycia więcej niż jednego imienia w obrębie systemu antroponimicznego. Taka jego definicja podana jest w zbiorze „Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika” (1983: 239), w przypisie pojawia się jednak notka, iż znaczenie tego terminu w onomastyce niemieckiej jest szersze. Zakres terminu, jak to wynika z przeprowadzonego przez badaczy słowackich przeglądu, uległ poszerzeniu również w onomastyce słowiańskiej. Ewolucję poglądów teoretycznych związanych z problematyką polionimii (od lat 70. XX wieku) referuje Jaromir Krško w swoim opracowaniu dotyczącym hydronimii dorzecza Turca oraz opracowaniach późniejszych (por. Krško 2003: 14–22; 2014: 29–39), a także L’uba Sičakova zajmująca się hydronimami dorzecza Słonej. Słowacka badaczka określenia *wielonazwowość*, *synonimia onimiczna*, *polionimia* odnosi do zjawisk związanych z istnieniem nazw jednego obiektu utworzonych od różnych podstaw leksykalnych, natomiast *wariantywność* do zmian fonetycznych, morfologicznych i syntaktycznych nazwy zawierającej tę samą podstawę (2011: 78–87). Maksymalistyczne, bliskie mi stanowisko, jeśli chodzi o zakres terminu *polionimia*, włączające w jej ramy wszelkie zmiany formy nazwy danego obiektu (łącznie z graficznymi i fonetycznymi), zajmuje J. Krško (2003: 16).

W polskiej literaturze toponomastycznej istnienie wielu wariantów czy nazw dla jednego obiektu geograficznego (referenta) stanowi dość istotny składnik rozważań w każdej niemal monografii toponomastycznej. Zmiany morfologiczne określane bywają jako *polimorfizm* (*dymorfizm*) (Bańkowski 1982: 8), *wariantywność* (Mrózek 1990: 156–7), zaś zmiany leksykalne jako *paralelizm nazewniczy*, *podwójność aktów*

nazewniczych (Mrózek 1990: 154–155; 1998: 265–6), *oboczności nazewnicze* (Chojnacki 2002: 190). Termin *polionimia* pojawia się w rozważaniach Małgorzaty Rutkiewicz-Hanczewskiej, która odnosi go do „relacji synonimiczności polegającej na wyrażaniu zbliżonej (lub rzadziej identycznej) treści znaczeniowej za pomocą dwóch lub więcej zróżnicowanych formalnie struktur onimicznych” (Rutkiewicz-Hanczewska 2012: 24, też 2014: 149), także w moich badaniach dotyczących hydronimii oraz uwagach o leksykografii onomastycznej (Bijak 2013: 212; 2014: 118).

Polionimię (podobnie jak J. Krško) pojmuję jako wszelką niestabilność, zmienność nazwy danego obiektu geograficznego polegającą na:

- zmianach fonetycznych zgodnych z rozwojem systemu językowego (choć te w toponimii nie przebiegają tak regularnie jak w warstwie apelatywnej), reinterpretacjach, adideacjach;
- zmianach liczby, rodzaju, paradygmatu;
- wymianie, redukcji lub dodaniu sufiksu;
- uniwerbizacji lub dodaniu członu dyferencyjnego¹;
- kreacji nowej nazwy o innej motywacji.

Zjawiska niestabilności nazewniczej obserwujemy w różnym czasie i w różnych obszarach działalności kreatorów, użytkowników. J. Krško wyróżnia kilka takich płaszczyzn: diachroniczną (nazwa stara – nazwa nowa), socjalną (nazwa oficjalna – nazwa nieoficjalna), dialektalną (nazwa ogólna – nazwa lokalna, gwarowa), kodyfikacyjną (nazwa urzędowa, standaryzowana – niestandaryzowana), emocjonalno-ekspresywną (nazwa neutralna – nazwa ekspresywna), substytucyjną (nazwa rodzima – nazwa obca, substytucyjna), ideologiczną (nazwa „wygodna” – „niewygodna” czy raczej nacechowana – nienacechowana) (Krško 2003: 16).

Przedmiotem mojego zainteresowania będą zmiany toponimów na osi czasu, polegające na kreacjach nowych nazw dla danego obiektu utworzonych od innej podstawy leksykalnej. Skupiać się będę na wybranych, ale dość charakterystycznych typach zmian w danej klasie onimów i ilustrować je przykładami, postaram się również wskazać przyczyny pozajęzykowe polionimii. Operować będę materiałem nazewniczym dla hydronimii (a właściwie potamonimii, czyli nazw rzek) dorzecza Wisły, który pochodzi z „Elektronicznego słownika hydronimów Polski” (ESHP)²; dla ojkonimii ze słownika „Nazwy miejscowe Polski” (NMPol)³; dla speleonimii z wykazu sporządzonego do celów standaryzacji jaskiń oraz inwentarzy jaskiń opracowanych przez spe-

¹ Zmiany fleksyjne, słowotwórcze, rozwój nazw jednoczłonowych w zestawienia i procesy redukcyjne w hydronimii zostały przedstawione w monografii mojego autorstwa „Nazwy wodne dorzecza Wisły. Potamonimy odapelatywne” (Bijak 2013: 212–230).

² Hydronomastykon powstał w ramach grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (nr 11H 12 025881), bazuje głównie na opublikowanych monografiach poszczególnych dorzeczy (w tym serii „Hydronymia Europaea”), wzbogaconych materiałem z własnych ekscerpcji. Pełna baza nazw wodnych Polski udostępniona jest w Internecie pod adresem: <http://eshp.ijp-pan.krakow.pl>

³ „Słownik” ukazuje się regularnie od lat 90. ubiegłego wieku i obejmuje całość nazewnictwa miejscowego Polski, ostatnio ukazały się t. 10, 11, 12 (2015) zawierające hasła na literę R, w przygotowaniu jest t. 13 (Sa–Si).

leologów. W rozważaniach moich poświęconych polionimii w nazwach geograficznych oglądowi poddane zostaną zmiany zachodzące w płaszczyźnie diachronicznej, którą przenikają socjalna, niekiedy dialektalna i kodyfikacyjna.

2. Zmiany nazw rzek

Nazwy wodne są klasą dość niestabilną, żywa jest tendencja do tworzenia różnych form językowych od jednej podstawy, nazw obocznych od różnych podstaw, a także różnych nazw cieków w poszczególnych miejscowościach, przez które przepływa (por. ENW 275).

Przykładów zmian nazewniczych polegających na tworzeniu hydronimów od różnych podstaw motywacyjnych dla jednego obiektu wodnego jest wiele; najpełniejszą dokumentację tego procesu zawiera Elektroniczny słownik hydronimów Polski, a sygnalizują odsyłacze. Poniżej kilka wybranych, dość reprezentatywnych przykładów.

Rzeczka o n. *Brynica* (pd. Białej Nidy → Nida → Wisła), z terenu historycznego woj. krakowskiego wypływa we wsi Brynica Sucha, płynie koło Brynicy Mokrej i Zdanowic, uchodzi w Popowicach. Pierwotna nazwa tego obiektu **Brynica*⁴ rekonstruowana jest na podstawie n. m. *Brynica*, a pojawiające się średniowieczne zapisy hydronimu wykazują postaci dyferencyjne (w stosunku do nazw miejscowych) z suf. *-ka* – *Bryniczka* (1342). Od XVIII wieku następuje „wysyp” nowych nazw o innych motywacjach nawiązujących do cech samego obiektu wodnego: na mapie Perthéesa (MpPerKr) pojawia się n. *Bystrzyca* (1787)⁵, „Słownik geograficzny” (SG) dokumentuje stary hydronim *Bryniczka* (1880), odapelatywną nazwę *Przyrwa* (1887)⁶ i odojkonimiczną *Zdanówka* (1888), powstałą na bazie nazwy wsi *Zdanowice*. Wariant leksykalny *Zdanówka* pojawia się także w XX-wiecznych opracowaniach hydrologicznych, choć w lokalnym użyciu w tym samym czasie pozostaje jedynie nazwa *Brynica*⁷ i ta postać została zestandaryzowana. Czy te nowe nazwy były dubletami nazewniczymi, nazwami obocznymi funkcjonującymi w lokalnych społecznościach, czy spontanicznymi kreacjami tworzonymi przez informatorów dla kartografów, czy też kreacjami „obcych” – zewnętrznych użytkowników porządkujących badaną przestrzeń, np. kartografów, autorów haseł „Słownika geograficznego” (Bronisława Chlebowskiego i Józefa Blizińskiego), trudno dziś rozstrzygnąć. Dość znaczący jednak jest fakt, że mimo pewnych mechanizmów językowych (tendencji regulacyjnych w obrębie systemu toponimicznego w postaci dyferencjacji suf. *-ka* w stosunku do ojkonomów) i pozajęzykowych, w użyciu jest nazwa pierwotna – *Brynica*. Nasuwa się więc przypuszczenie, że te warianty leksykalne mogły być jednak tworamami kreatorów zewnętrznych.

⁴ N. od psł. **brъnъnъ* ‘z błota, z gliny’ : **brъnъje* ‘rozmiękła ziemia, błoto, glina’ Spsł I 396–7, z suf. *-ica*.

⁵ Por. *bystrzyca* ‘miejsce wartkiego, szybkiego prądu na rzece lub potoku’ (< psł. **bystrica*) Spsł I 478.

⁶ Por. *przerwa* ‘wyrwa, rozpadlina, szczelina; nurt, który sobie wydarła rzeka poprzez kępę lub naspę piaszczystą’ SW V 182.

⁷ Informacja własna.

Kolejny przykład form polionimicznych dotyczy niewielkiego ciekę z obszaru historycznego Mazowsza o współczesnej nazwie *Binduga* (pd. Elku → Biebrza → Narew → Wisła). W średniowieczu obiekt miał n. *Dybla* (1426)⁸, która określała całą rzeczkę. Sytuacja nazewnicza komplikuje się w XIX w., kiedy na mapie Kwatermistrzostwa (MpKwat) dla tego ciekę pojawiają się dwie nazwy: *Okolska Struga*⁹ oraz *Undoga* (1839). Tajemnicza *Undoga* na tejże mapie identyfikuje dolny bieg rzeczek, później natomiast n. *Undega* odnosi się tylko do lewego ramienia płynącego spod Wojewodzina. Formy *Undoga*, *Undega* są wykolejeniami n. *Binduga*¹⁰ udokumentowanej w XX w. dla całego obiektu, a jej motywację stanowiło powstanie nad rzeką *bindugi*, czyli miejsca służącego do składowania i przygotowania drewna do spławu (por. SW I 156). Ta zmiana sytuacji gospodarczej była na tyle istotna, że spowodowała też zmianę nazewniczą.

Przez obszar historycznego Mazowsza płynie rzeka *Rządza*¹¹ o długości ponad 60 km, uchodząca do Narwi koło wsi Rynia (gm. Nieporęt, woj. mazowieckie). Nazwę *Rynia*¹² nosi także pd. rz. Cienka (→ Rządza → Narew → Wisła), wypływający koło wsi Rynia (gm. Dobrze, woj. mazowieckie). Fakt ten zrodził wątpliwości co do współczesnego układu hydrograficznego i hydronimicznego dotyczącego 3 obiektów powiązanych ze sobą stosunkiem dopływ → recypient (rzeka, do której uchodzi dopływ).

Z pomocą przyszła tu notka ze „Słownika geograficznego”:

Rynia, rzeczka w pow. radzymskim, wypływa z lasów czernickich, płynie od wschodu na zachód i łączy się z rz. Jasienicą al. Cienką pod wsią Kury. Jasienica zaś uchodzi do Rządzy, dopł. Narwi. Długosz rozciąga nazwę Ryni na Jasienicę i Rządę, twierdząc iż Rynia uchodzi do Narwi pod Serockiem (1889 SG X 104)

oraz adnotacja w haśle Rynia i Rządza w „Słowniku historyczno-geograficznym ziemi warszawskiej w średniowieczu”:

R[ynia] wypływała w dawnej Puszczy Sulejowskiej pod wsią Rynia, założoną przed 1565 [...], uchodziła do Narwi pod wsią → Rynia, znaną od 1424, ale o starszej metryce. Główny bieg tej rz. od ujścia do Rządzy od XVI w. jest nazywany Rządzą.

Rządza [...] początkowo lewy dopływ rz. → Ryni (lewego dopływu Narwi), potem także główna nazwa tej rz. (SHGWarsz 251–2).

⁸ N. wspólna dla dwu rzek, puszczy i wsi. Pierwotna zapewne n. rzeki, dość powszechnie uważana za bałtycką, łączona z lit. *dublūs*, *dubūs* ‘wkłęsły, głęboki’ lub *dumblas* ‘muł, szlam, osad’ SESmocz 132, por. też Biolik, HE XIX 44.

⁹ Zestawienie pochodzące od nazwy miejscowej *Okół* i od apelatywu *struga*.

¹⁰ Jak słusznie zauważył Z. Babik (2001: 594–5), powstały przez usunięcie *B-* i metatezę **Enduga* > *Undega*.

¹¹ Z. Babik wywodzi hydronim od n. osobowej *Rqd*, *Ręda*, *Rądza* lub od przym. **rōdъ* o pierwotnym znaczeniu ‘bujny, obfity, urodzajny’ (Babik 2001: 548–9).

¹² Hydronim o niejasnej etymologii.

W średniowieczu n. *Rynia* identyfikowała ciek główny, dopływ Narwi (u którego źródeł i ujścia powstały wsie o n. *Rynia*¹³), a *Rządza* była jego lewym dopływem. Od XVI wieku obiekty te zaczęły być identyfikowane i definiowane inaczej; na mapie Kwatermistrzostwa ciek główny uchodzący koło miejscowości *Rynia* do *Narwi* nosi już n. *Rządza* (1839).

Schemat fragmentu dorzecza *Rynia*

w średniowieczu

RYNIA

← [Cienka (Jasienica)], Id.

← *Rządza*, Id.

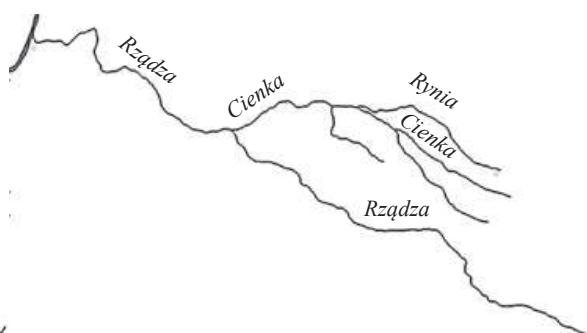
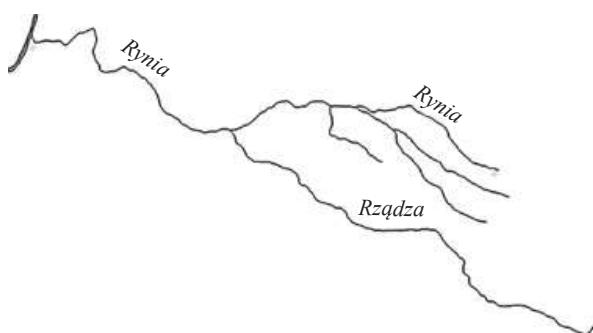
Schemat fragmentu dorzecza *Rządza*

współcześnie

RZĄDZA

← Cienka, pd.

← *Rynia*, pd.

Nie jest to jedyny przykład tego typu zmiany. Podobna sytuacja miała miejsce w wypadku rzeki o współczesnej nazwie *Bukowa*¹⁴ (o długości ponad 54 km), dopływu *Sanu* uchodzącego koło wsi *Brandwica* (gm. *Pysznicza*, woj. *podkarpackie*) i prawego dopływu *Bukowej* – o nazwie *Branew*¹⁵, wypływającego koło wsi *Branew Szlachecka* i *Branew Ordynacka* (gm. *Dzwola*, woj. *lubelskie*). W średniowieczu ciek główny, dopływ *Sanu* identyfikowany był nazwą *Branew*, od XVIII w. na mapach dla cieku głównego pojawia się n. *Bukowa*, a *Branew* określa tylko dopływ płynący spod wsi *Branew*. Przeniesienia nazwy recipienta na nazwy dopływów zdarzają się w wypadku niewielkich strug (por. *Duma* 1999: 64), lecz tu mamy do czynienia ze zjawiskiem odwrotnym: nazwa cieku głównego została zdegradowana do nazwy dopływu. Przyczyną tych przeobrażeń były zmiany założeń metodologicznych w hydrologii, zmiany układu hierarchicznego cieków. Pozostaje to jednak w sprzeczności z zapisami historycznymi,

¹³ Istnienie nawet kilku miejscowości o nazwie ponowionej z nazwy rzeki nie jest zjawiskiem rzadkim, por. choćby n. rz. *Pilica* i nazwy miasta i wsi *Pilica*, n. rz. *Szreniawa* i n. wsi *Szreniawa* u źródeł rzeki oraz u ujścia.

¹⁴ N. *Bukowa* zapewne od n. m. *Bukowa*, por. *Bukowa* 1589 NMPol I 448, ta od przym. *bukowy* (: *buk*).

¹⁵ N. od podstawy **brъn-* (por. psł. **brъna* ‘rozmiękła ziemia, błoto, glina’ Spśl I 396), z suf. *-ew* (*-ъv).

z historycznymi opisami biegów rzek¹⁶ oraz z kontekstem onimicznym, czyli nazwami obiektów powiązanych genetycznie i lokalizacyjnie.

Zbiór form nazewniczych dla cieków z okolic Krakowa o zestandaryzowanej nazwie *Raclawka* (ld. Rudawy → Wisła, wypływa w *Czubrowicach*, drugie ramię ma źródło w *Raclawicach*, następnie płynie przez *Paczółtowice*, uchodzi, a właściwie łączy się z Krzeszówką w Rudawie), dokumentuje różne typy polionimii: diachroniczną oraz socjalną. Najstarsze miano tej rzeki *Chechel* (1438) jest motywowane naturalnymi właściwościami podmokłego terenu¹⁷. Już jednak wiek później pojawia się nowa nazwa mająca źródło w kontekście onimicznym – *Rudawka* (1567), deminutywna w stosunku do n. rz. *Rudawa*. Kolejne ujawniające się w XIX wieku formy *Raclaw*, *Raclawka* (1848) derywowane są od nazwy wsi *Raclawice*, przez którą ciek przepływa. W „Słowniku geograficznym”, oprócz *Raclawki* i *Rudawki*, odnotowano odapelatywną n. *Zdolski Potok* (1888)¹⁸ identyfikującą odcinek cieków w okolicach wsi Żary. Mapa tzw. obrębówka (Mp-25) notuje trzy odmiejscowe nazwy odcinkowe: *Czubrówka* (1961) dla górnego biegu, *Raclawka* (1961) dla środkowego i *Rudawka* (1961) dla dolnego, a wykaz „Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych dla pow. chrzanowskiego i olkuskiego” (UN), oprócz *Raclawki* i *Czubrówki*, nową także odojkonimiczną nazwę *Paczółtówka* (1964). Lokalne społeczności często kreują na użytek wspólnoty nazwy odcinkowe rzek, nie zawsze jednak, tak jak w tym wypadku, trafiają one na mapy lub do wykazów urzędowych. „Współczesny wykaz hydronimów standaryzowanych” (HPol) oraz „Państwowy rejestr nazw geograficznych” (PRNG) jednak już tych nazw odcinkowych nie dokumentują, choć nadal pozostają one w użyciu społeczności lokalnej¹⁹.

Dość charakterystycznym zjawiskiem w zakresie polionimii hydronimów na płaszczyźnie lokalnej, oprócz tworzenia nazw odcinkowych, jest też określanie cieków terminami hydronimicznymi. Na potrzeby mieszkańców lokalnej wspólnoty komunikacyjnej wystarczająca jest identyfikacja pobliskiego cieków nazwą *Rzeka*, *Rzeczka*, *Potok*, *Potoczek*. Takie warianty gwarowe odnotowano w ESHP w odniesieniu do ponad dwustu obiektów.

3. Zmiany nazw miejscowych

Nazwy miejscowe jawią się jako dość stabilna klasa onimów, choć nie wolna od wahań i zmian. Wpłynęły na to spisy, lustracje, wykazy prowadzone od XVI wieku przez administrację królewską i kościelną. Od końca XVIII w. i w wieku XIX od-

¹⁶ Na podobne zmiany w XX w. wskazuje E. Wolnicz-Pawłowska w artykule dotyczącym innowacji hydronimicznych (2007: 458).

¹⁷ Por. gw. *chechło* ‘mokradło, bagno’, *chelchy* ‘mokradła, łąki podmokłe’ (<*che(t)chel < *chъchъlbъ) SEBań I 127. Ślad starej nazwy wodnej odnaleźć można współcześnie w n. młyna *Chechło* i n. ter. *Na Chechle*.

¹⁸ N. zestawiona z pierwszym członem od wyrażenia przyimkowego *z + dolski* ‘z dolin pochodzący’ (SW I 499) i drugim od ap. *potok*.

¹⁹ Informacja: Urszula Wójcik.

bywało się utrwalanie nazewnictwa poprzez sporządzanie spisów, map, katastrów, a w wieku XX weryfikacja nazewnictwa miejscowego przez administrację państwową (por. ENW 226–8). Ilustracją zjawiska polionimii w nazwach miejscowych będą toponimy z obszaru historycznego Mazowsza, głównie północno-wschodniego, terenu o dość późnym osadnictwie, z rozdrobnioną własnością, ale dokumentacją pozwalającą śledzić procesy nazewnicze *in statu nascendi*.

Współczesna wieś *Sędziwuje* (gm. Zambrów, woj. podlaskie) powstała w XV wieku z nadania *Sędziwujowi* obszaru nad rzeką *Prądnik*²⁰. Jej pierwotna nazwa wywodzi się od n. tej rzeki i odnotowana została w dwu wariantach: *Prądniki* (1433), *Prądnik* (1435). Pod koniec wieku XV pojawia się odosobowa nazwa *Sędziwuje* używana wymiennie ze starszą *Prądnik*, od początku XVI w. aż do XIX funkcjonuje n. zestawiona *Sędziwuje-Prądnik*. W wieku XX udokumentowana jest jedynie postać odantroponimiczna *Sędziwuje*.

Podobne okoliczności towarzyszyły założeniu wsi *Sasiny* (gm. Zambrów, woj. podlaskie). Powstała ona z nadania w 1437 roku szlachcicowi o imieniu *Sasin* 20 włók nad rzeką *Łętownicą*²¹ z obu jej brzegami. Kilkadziesiąt lat po tym akcie obiekt identyfikowany był nazwą odantroponimiczną *Sasiny* (1473). W XVI–XIX w., a także sporadycznie w XX funkcjonowała n. zestawiona z drugim członem odhydronimicznym *Sasiny-Łętownica*; urzędową postacią jest dziś forma *Sasiny*.

Ewolucja nazwy wsi *Sanie-Dąb* (gm. Kołaki Kościelne, woj. podlaskie) wykazuje podobny kierunek: zakładanie wsi nad rzeką *Dąb* przez szlachcica o imieniu *Sań/Szań* uzyskującego nadanie od księcia i utrwalającego swoje miano w nazwie *Sanie* (1511). Dopiero wtórnie w 2. połowie XVI wieku jako drugi człon n. zestawionej pojawia się hydronim *Dąb*²² i aż po współczesność występuje stabilna forma zestawiona *Sanie-Dąb*, która łączy w sobie z jednej strony tradycję sygnalizowania własności nazwą odosobową, z drugiej zaś osadnictwa wzdłuż biegu rzek n. odhydronimiczną²³.

Wieś *Siestrzanki* (gm. Jedwabne, woj. podlaskie) powstała w XV w. z nadania Janowi *Siestrzankowi* gruntów w lesie *Brzostowo*. Pierwszą odnotowaną nazwą tej wsi, utworzoną przez ponowienie nazwy terenowej, było *Brzostowo* (1472). Na początku XVI wieku trafia do dokumentów nazwa miejscowa *Brzostowo-Siestrzanki*, z członem drugim motywowanym mianem pierwszego właściciela. Przez kolejne wieki w użyciu jest zarówno n. zestawiona, jak i jednoczłonowa *Siestrzanki*, wspólnie ustabilizowała się właśnie ta odantroponimiczna postać.

Powyższe przykłady polionimii dokumentują dwie dość silne tendencje w nazwach wsi: wpływ kontekstu onimicznego – nazw terenowych lądowych i wodnych, które wykreowane były wcześniej niż ojkonimy, oraz silne dążenie do utrwalenia w nazwie miejscowości osoby (także jej potomków) związanej poprzez akt własności z danym obiektem. Skutkuje to z jednej strony nadawaniem nowo powstałym osadom nazw pono-

²⁰ N. pochodzi od ap. *prąd* ‘potok, strumień’ Sstp VII 50, z suf. *-nik*.

²¹ Do n. w. por. ap. *łęt, łęty* ‘nać ziemniaczana’ (< psł. dial. **łotъ* ‘łyko z młodej lipy’) SEBor 299.

²² N. w. notowana na początku XV w. pochodzi od ap. *dąb*.

²³ Nad tą samą rzeką położone są inne wsie o współczesnych nazwach z drugim członem *Dąb*: *Czosaki-Dąb*, *Czarnowo-Dąb*, *Ćwikły-Dąb*, *Głodowo-Dąb*, *Łętowo-Dąb*.

wionych z innych wcześniej nazwanych obiektów (lasów, rzek), naprzemiennie z nazwami odantroponimicznymi związanymi z osobami założycieli, właścicieli. W rywalizacji tej rysuje się, zwłaszcza na Mazowszu zdominowanym w okresie powstawania nazw przez własność szlachecką, silna tendencja do utrwalania się ojkonomów odantroponimicznych, czyli nazw o charakterze dzierzawczo-pamiątkowym.

Zmiany statusu obiektu, zmiana jego wielkości również mogła mieć wpływ na nazwę. Działo się tak w wypadku przywilejów na założenie miasta na gruncie wsi, np. wieś *Sieczcza*²⁴ notowana od XV w. po otrzymaniu przez Floriana *Parysa* przywileju na założenie miasta określana była jako *Parysowo* (1538), *Parysów* (1576) (gm. Parysów, woj. mazowieckie). Podobnie wieś *Cisek*, znana od XIV w.²⁵, uzyskała od książąt Janusza III i *Stanisława* prawa miejskie chełmińskie i na cześć jednego z fundatorów zmieniła nazwę na *Stanisławów* (1523) (gm. Stanisławów, woj. mazowieckie). Choć miejscowości te straciły status miast, nazwy upamiętniające ich założycieli pozostały.

Tendencja do utrwalania w nazwach miejscowości antroponimów z nimi związanych nie jest wprawdzie jedynym kierunkiem zmian w ojkonomii, ale dość silnie obecnym.

4. Zmiany nazw jaskiń

Speleonimy cechuje pewna odrębność w stosunku do innych, bardziej utrwalonych w tradycji klas toponimów. Jest to specyficzna grupa nazw, pozostająca w wąskim obiegu komunikacyjnym, ograniczającym się do osób zawodowo lub hobbystycznie zajmujących się jaskiniami: geologów i speleologów. Spora jednak liczba speleonimów funkcjonuje w obiegu ogólnym (por. Bijak, Rutkowski 2012: 29). Nie powstał do tej pory w żadnym chyba kraju słowiańskim słownik speleonimów, nie dysponuję pełnym materiałem historycznym dla nazw jaskiń, ale zebrane w inwentarzach speleologicznych zbiory form nazewniczych dla danego obiektu, głównie pochodzące z opracowań przyrodników zajmujących się jaskiniami, oraz formy skodyfikowane pozwolą zorientować się nie tyle w skali zjawiska, ile zaobserwować charakterystyczne tendencje. Egzemplifikacją polionimii będą speleonimy trzech znanych obiektów z okolic Krakowa.

Jaskinia Łokietka w Ojcowie (gm. Skała, woj. krakowskie) posiada dokumentację od XVII w.: odnotowano wtedy nazwę *Spelunca Regia/Jaskinia Królewska* (1691), w XVIII pojawia się nowa nazwa *Grota Czajowiecka* (1788, por. n. wsi Czajowice), w XIX i XX następuje wysyp różnorodnych zestawień: *Jaskinia Królewska* (1815), *Pieczara Królewska* (1822), *Królewska Jaskinia* (1833), *Grota Królewska* (1848), *Pieczara Łokietka*, *Jaskinia Czajowska*, *Jaskinia Łokietkowska* (1854), *Grota Łokietka* (1854), *Jaskinia Czajowicka* (1854), *Grota Króla Łokietka* (1856), *Jama Ojcowska*, *Jama Królewska* (1856), *Pieczara Czajowska*, *Pieczara Królewska* (1859), *Jaskinia Łokietkowa*

²⁴ Zapisy średniowieczne *Scheczca* (1436), *Scheszcza* (1444), *Syeczcza* (1448) odczytuje i etymologizuje się różnie: *Sieczcza*, od n. os. *Sieczka* z suf. *-ja*; **Siedlca* od ap. *siodło* z suf. *-ca* i **Siedźcza* od n. os. *Siadek* z suf. *-ja*, por. NMPol VIII 319.

²⁵ *Cisek* to początkowo nazwa dużego obszaru leśnego (własność rycerska, następnie książęca), później wieś (SHGWarsz 32–3). N. pochodzi od ap. *cis*, z suf. *-ek*.

(1874), *Królewska Jaskinia*, *Królewska Grota* (1885), *Królewska Jama*, *Czajowska Jama*, *Łokietkowska Jama*, *Jama Króla Łokietka* (1887), *Pieczara Chełmska* (1891, por. n. ter. *Góra Chełmowa*), *Grota Czajewska*, *Grota Królewska*, *Grota Łokietkowa* (1900), *Jaskinia króla Łokietka* (1907), *Jaskinia skalna „Łokietka”* (1924; informacja o uznaniu obiektu za zabytek nieruchomy), *Jaskinia Łokietka w Górze Chełmowej* (1935); aż po nazwę skodyfikowaną *Grota Łokietka* (1956) i używaną w inwentarzu „Jaskinie Ojcowskiego Parku Narodowego” postać *Jaskinia Łokietka* (1996; JOPN 5, 35). Zbiór form speleonimicznych odnotowanych dla tego obiektu od XVIII wieku do współczesności ujawnia charakterystyczne dla speleonimii modele nazewnicze, a mianowicie zestawienia zawierające określenie typu obiektu (*jaskinia*, *grota*, *pieczara*, *jama*) i człon dyferencyjny odtoponimiczny, rzadszy odantroponimiczny oraz zmiany w ich obrębie. Mimo iż model nazewniczy z członem w formie przymiotnika odmiejscowego lub wyrażenia przyimkowego zawierającego toponim jest bardzo popularny w nazewnictwie jaskiń, „przegrał” on z modelem mniej popularnym – zestawieniem zawierającym człon odantroponimiczny. Wpływ na to bez wątpienia miała legenda o ukrywaniu się w tej jaskini króla Władysława *Łokietka*. Nieliczne jaskinie mają postaci urzędowe (jest ich kilkadziesiąt); ta ją posiada i jest nią forma – *Grota Łokietka*. Jednak w inwentarzu sporządzonym przez speleologów występuje jako *Jaskinia Łokietka*. Przyczyną tej zmiany jest ewolucja metodologii w naukach geologicznych – obecnie termin *grota* jako „niefachowy” (używany głównie w odniesieniu do obiektów sztucznych, powstałych w wyniku działalności człowieka) rugowany jest z nazewnictwa jaskiniowego przez speleologów (por. Gradziński 2012: 118).

W kolejnym zbiorze nazw odnoszącym się do *Jaskini Krakowskiej* (gm. Skała, woj. krakowskie), położonej w niewielkiej odległości od *Jaskini Łokietka* (zlokalizowanej w Dolinie Sąpowskiej, w wąwozie *Jamki*, w pobliżu wsi *Czajowice*), najwcześniej zanotowaną nazwą w opracowaniach przyrodników jest opisowa forma niemiecka *Höhle von Czajowice* (1881), kolejne to: *Jaskinia w Jamkach* (1884), *Jaskinia Biała* (1899), *Biała Grota* (1900), *Jaskinia Czajowska* (1913), *Jaskinia Kryształowa* (1930), *Jaskinia Krakowska* (1933), *Grota Krakowska* (1947), *Jaskinia Krakowska* (1962), *Grota Krakowska* (1967). Powyższe zestawienie ujawnia nominacje oparte na różnych motywacjach, związanych z lokalizacją (ze zmiennymi jednak punktami odniesienia, por. wieś *Czajowice*, wąwóz *Jamki*, miasto *Kraków*) bądź charakterystyką samego obiektu (por. *biały*, *kryształowy*). Nazwa *Jaskinia Krakowska*, pojawiająca się na początku XX wieku, została skodyfikowana w r. 1991 (por. NGRP 707) i w tej formie funkcjonuje współcześnie zarówno w obiegu urzędowym, jak i wśród speleologów (por. JOPN 3, 39–41). Tu również termin *grota* został ze współczesnych form wyeliminowany.

Pierwsza wzmianka o jaskini położonej koło Raclawic pochodzi z 1911 roku; wymieniona była wtedy pod nazwą ludową – *Grzmiączka*²⁶. W opracowaniu wybitnego polskiego speleologa Kazimierza Kowalskiego pojawiają się dwie nazwy: *Jaskinia*

²⁶ Jaskinia jest kilkunastometrową studnią z korytarzami, a jej n. pochodzi od odgłosu kamieni wrzucanych do wnętrza, por. *grzmieć*.

Raławicka i *Grzmiączka* (Kowalski 1951: 222–3). *Grzmiączka* jest nazwą urzędową, skodyfikowaną w latach 90. (por. NGRP 693); speleolodzy albo o tym nie wiedzą, albo tego nie respektują, gdyż używają głównie formy *Jaskinia Raławicka*, a postać urzędowa jeśli występuje, to w nawiasie (por. choćby http://www.sktj.pl/epimenides/jura/raclaw_p.html). Nazwa ludowa (używana przez lokalną społeczność) a zarazem urzędowa, choć pozostająca w zgodzie z ekonomią języka, jest w odwrocie dlatego, że nie należy do typowego modelu nazewniczego dla jaskiń.

Przykłady polionimii dla obiektów jaskiniowych z obszaru Ojcowskiego Parku Narodowego i jego okolic można by mnożyć. Dokumentują ją inwentarze speleologiczne, które dając przegląd literatury (już historycznej) dotyczącej danego obiektu jaskiniowego wraz z używanymi nazwami, ujawniają brak stabilności i tworzenie nowych speleonimów odnoszących się do danego obiektu, właściwie przez każdego autora opracowania.

5. Podsumowanie

Zmiany nazewnicze przebiegają na linii przestrzeń doświadczona – miejsce – człowiek (autochton i alochton). Przestrzeń ta nie jest zredukowana do położenia rzeki, wsi, jaskini wśród innych miejsc. Nałożona jest na nią „mapa onimiczna”, która wydobywa poszczególne miejsca z przestrzeni, a jej onimiczna konceptualizacja dokonuje się na bazie właściwości samego obiektu i otoczenia, antroponimów, których nosiciele pozostają w relacji z danym obiektem lub otaczającą przestrzenią oraz kontekstu onimicznego. „Mapa onimiczna” nie jest statyczna. Poszczególne jej elementy uwikłane są we wzajemne zależności i nieustannie „uprawiane” przez użytkowników lokalnych, neutralnych kreatorów oraz zewnętrznych wyposażonych w kompetencję onimiczną (kartografów, geografów, historyków, geologów, także językoznawców). Można odnieść wrażenie, że istnieje wiele „rzeczywistości onimicznych”: historyczna i współczesna, lokalna i skodyfikowana, między którymi jest duży rozdźwięk, a nawet toczy się swoista „wojna nazw”. Źródła polionimii należy upatrywać nie tylko w zaniku zbiorowej pamięci, jak w wypadku hydronimów sugeruje Z. Babik (2001: 299), czy braku przekazu kulturowego między generacjami w lokalnych społecznościach komunikatywnych, lecz, jak to starałam się wykazać, także w silnej i kreatywnej działalności osób spoza tych wspólnot, porządkujących przestrzeń onimiczną.

Trudno ocenić w pełni rozmiary polionimii w toponimii polskiej. Poszczególne klasy onimów wykazują różny stopień stabilizacji; największą stabilność dostrzec można w ojkonimii, mniejszą w potamonimii, choć tu występuje zróżnicowanie w zależności od wielkości obiektu – makrohydronimy są dość stabilne. Niezbyt stabilne są nazwy jaskiń nawet w obrębie literatury specjalistycznej, tu również znaleźć można pewną zależność między wielkością obiektu a stabilnością nazwy, odwrotną jednak niż w potamonimii. Mianowicie nazwy dużych, znanych jaskiń cechuje spora wariantywność, choć nierzadko i małe, a często eksplorowane, także ją wykazują.

Polionimia przysparza wielu kłopotów w opracowaniu toponomastykonów; powyższe refleksje zrodziły się z doświadczeń leksykograficznych i standaryzacyjnych. Dogłębne studia dokumentów, wykorzystanie opracowań z zakresu geografii historycznej, weryfikacja źródeł kartograficznych i inwentarzowych, badania terenowe pozwalają (choć nie zawsze) przeprowadzić dokładną identyfikację i przyporządkowanie nazwy właściwemu obiektowi. Skutkuje to ograniczeniem lub wzrostem form polionimicznych w artykułach hasłowych onomastykonów, które dokumentują historycznie nawarstwione, skumulowane zbiory nazw powiązanych poprzez tradycję użycia z jednym obiektem.

Bibliografia

- Babik Z., 2001, Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich (w granicach wczesnośrednio-wiecznej Słowiańszczyzny), Kraków.
- Bańkowski A., 1982, Zmiany morfemiczne w toponimii polskiej, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Bijak U., Rutkowski M., 2012, Problemy ze standaryzacją nazw polskich jaskiń, *Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji*, Vol. 23, s. 29–35.
- Chojnacki J., 2002, Nazwy terenowe na pograniczu wielkopolsko-kujawskim, Poznań.
- Derrida J., 1999, O gramatologii, Warszawa.
- Duma J., 1999, Nazwy rzek lewobrzeżnego Mazowsza (z całym dorzeczem Pilicy), Warszawa.
- ENW – Polskie nazwy własne. Encyklopedia, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków 1998.
- ESH – Elektroniczny słownik hydronimów Polski, <http://eshp.ijp-pan.krakow.pl>.
- Gradziński M., 2012, Nazewnictwo jaskiniowe – spojrzenie przyrodnika, *Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. prof. Władysława Szafera*, nr 22, Ojców, s. 115–12.
- HE XIX – Biolik M., *Gewässernamen im Flußgebiet der Narew von der Quelle bis zur Einmündung der Biebrza. Teil I: Die fließenden Gewässer (Nazwy wodne dorzecza Narwi od źródeł do ujścia Biebrzy, cz. 1: Nazwy wód płynących)*, Stuttgart 2005.
- HPol – Nazewnictwo geograficzne Polski. I: Hydronimy. cz. 1: Wody płynące, źródła, wodospady; cz. 2, Wody stojące, Warszawa 2006.
- JOPN – Gradziński M., Górny A., Szelerewicz M., Jaskinie Ojcowskiego Parku Narodowego, 3: Dolina Sąspowska, Wąwóz Jamki; Gradziński M., Michalska B., Wawryka M., Bisek K., Jaskinie Ojcowskiego Parku Narodowego, 5: Chełmowa Góra; Ojców, 1995, 1996.
- Kowalski K., 1951, *Jaskinie Polski*, t. 1, Kraków.
- Krško J., 2003, *Hydronymia povodia Turca*, Banská Bystrica.
- Krško J., 2014, *Úvod do toponomastiky*, Banská Bystrica.
- MpPerKr – Mappa szczegulna wojewodztwa krakowskiego i Xięstwa Siewierskiego zrzządzona... przez K. de Perthées, 1787.
- Mp-25 – Mapy w skali 1 : 25 000 w układzie powiatów (tzw. obrębówki); pow. Chrzanów i Olkusz, 1961.
- MpKwat – Topograficzna karta Królestwa Polskiego (tzw. mapa Kwatermistrzostwa), Warszawa 1839.
- Mrózek R., 1990, System mikrotoponimiczny Śląska Cieszyńskiego, Katowice.
- Mrózek R., 1998, Nazwy górskie, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków, s. 259–268.
- NGRP – Nazwy geograficzne Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa–Wrocław 1991.
- Nitsche P., 1964, *Geographische Terminologie des Polnischen*, Böhlau.
- NMPol – Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany, red. K. Rymut, t. 1–, Kraków 1996–(i kartoteka).
- Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika, red. F. Bezlaj i in., Skopje 1983.

- PRNG – Państwowy rejestr nazw geograficznych, <http://www.codgik.gov.pl/index.php/darmowe-dane/prng.html>.
- Rutkiewicz-Hanczewska M., 2012, Wstęp do semantyki onimicznej: nomina propria i nomina appellativa – inkluzja czy ekskluzja?, [w:] *Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. 18. Slovenská onomastická konferencia, Prešov 12–14. septembra 2011, editor M. Ološtiak, Prešov, s. 22–31.
- Rutkiewicz-Hanczewska M., 2014, Specyfika nazewnictwa Pojezierza Wałeckiego jako konsekwencja dziejów terenu, *Slavia Occidentalis* 71/1, s. 145–151.
- SEBor – Boryś W., Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 2005.
- SESmocz – Smoczyński W., Słownik etymologiczny języka litewskiego, Wilno 2007.
- SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 1–15, Warszawa 1880–1902.
- SHGWarsz – Słownik historyczno-geograficzny ziemi warszawskiej w średniowieczu, oprac. A. Wolff, K. Pacuski, do druku przyg. M. Piber-Zbieranowska, A. Salina, red. T. Jurek, Warszawa 2013.
- Sičaková L., 2011, Propriá v jazykových a mimojazykových súvislostiach (Na materii hydroným z povodia Slanej), Prešov.
- Spśl – Słownik prasłowiański, red. F. Sławski, 1–, Wrocław 1974–
- Sstp – Słownik staropolski, red. S. Urbańczyk, t. 1–9, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1953–1987, 10–11, red. W. Twardzik, Kraków 1988–2002 [także: M. Eder, W. Twardzik, Indeksy do słownika staropolskiego: alfabetyczny, a tergo, verba absentia, verba expurgata, Kraków 2007.
- SW – Słownik języka polskiego (tzw. warszawski), red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.
- UN – Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych, red. W. Taszycki; z. 4: pow. chrzanowski i pow. miejski Jaworzno, 1964; z. 11: pow. olkuski, 1964.
- Wołnicz-Pawłowska E., 2007, „Nowości” w tysiącletniej historii nazw wodnych, [w:] *Nowe nazwy własne – Nowe tendencje badawcze*, red. A. Cieślikowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek, Kraków, s. 457–470.

SUMMARY

Polyonymy or the „War of Names”

Keywords: onomastics, polyonymy, oikonims, potamonims, speleonims.

Słowa kluczowe: onomastyka, polionimia, ojkonimy, potamonimy, speleonimy.

The article is an analysis of the phenomenon of polyonymy in geographical names, which is defined as any instability of onyms involving phonetic, morphological and lexical changes. The manifestations of polyonymy are examined in different types of toponyms, particularly new names (for objects) which were derived from other lexical foundations. Selected, representative examples illustrate the scope of these changes, mainly in the diachronic area, in the names of rivers, villages and caves. Non-linguistic causes of polyonymy are indicated, which are mostly but not exclusively, consequences of the activities of external users – allochthons, including people who marshal the onymic space: cartographers, codifiers.